

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
مدیریت تحصیلات تکمیلی
پژوهشکده زبان و ادبیات

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته زبان و ادبیات عربی

**تصویرپردازی هنری در کتاب «تمام نهج البلاغه» بر اساس دیدگاه سید قطب، با
تأکید بر صحنه‌های مرگ و جهان پس از آن**

استاد راهنما:

دکتر زینه عرفت پور

استاد مشاور:

دکتر معصومه نعمتی قزوینی

پژوهشگر:

سینا پروانه

بهمن ماه ۱۳۹۴

هَآ عَلِيٌّ بَشَرٌ كَيْفَ بَشَرٍ
رَّبُّهُ فِيهِ تَجَلَّى وَظَهَرَ

تقدیم به

پدر و مادر مهربانم که در سختی‌ها یاور من بوده و دعایشان بدرقه
راهم است...

و تقدیم به

خواهر و برادر عزیزم، دو نور زندگیم...

چکیده

سید قطب در تحلیل ادبی قرآن روشی نو ارائه کرده است که هنوز در ایران در پژوهش‌های آکادمیک جایگاه خود را نیافته است. وی با تأکید بر مساله تصویر از دیدگاه بلاغت جدید به تحلیل آیات قرآن پرداخته و تصویر را پایه و اساس زیبایی ادبی در قرآن می‌داند. از عناصری که در این روش به کار گرفته شده می‌توان به: **تخییل حسی، تجسیم، تشخیص، حرکت و هماهنگی هنری**، اشاره نمود. سید قطب سعی بر آن داشته که زیبایی‌های قرآن را با عناصر مذکور بیان کند. از طرف دیگر کتاب «**تمام نهج البلاغه**» کتابی است که در آن بخش‌های حذف شده سخنان حضرت علی علیه السلام - که سید رضی بنا به دلایلی آنها را در نهج البلاغه ذکر نکرده - به صورت مستند جمع آوری و یکپارچه‌سازی و بر اساس سیر تاریخی تنظیم گردیده است، بدین جهت حجم زیادی بر نهج البلاغه سید رضی افزوده است. در مورد این کتاب تاکنون پژوهشی ادبی بر اساس نظریه سید قطب، صورت نگرفته است. در این رساله بر اساس روش سید قطب به تحلیل زیبایی‌های ادبی صحنه‌های مرگ و جهان پس از آن در کتاب مذکور پرداخته می‌شود. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد: در صحنه‌های منتخب هر جا که عناصر تصویرپردازی هنری نمود بیشتری دارد تاثیرگذاری صحنه بر مخاطب بیشتر است. همچنین وجود عناصر حرکت، تشخیص و گفتگو، تا حد زیادی بر پویا و زنده بودن تصاویر تاثیر می‌گذارد. عنصر رنگ، نمود چندان‌ی در صحنه‌های منتخب ندارد. از طرف دیگر تغییر در موسیقی صحنه‌های مشابه، موجب تفاوت در فضای صحنه می‌گردد.

کلید واژه‌ها: تصویرپردازی هنری، سید قطب، تمام نهج البلاغه، مرگ، جهان پس از مرگ

فهرست

مقدمه	۱
تعریف مسأله یا بیان مشکل	۵
اهمیت و ضرورت انجام این پژوهش	۸
اهداف پژوهش	۸
قلمرو پژوهش	۸
سؤال‌های پژوهش	۹
روش انجام پژوهش و دلیل انتخاب این روش	۹
فرضیه‌های پژوهش	۱۰
پیشینه پژوهش	۱۰
فصل اول مفاهیم و تعاریف	۱۶
۱- سید قطب	۱۷
أ. اهمیت آشنایی با زندگی وی	۱۷
ب. مروری بر زندگی وی	۱۷
ج. افکار و اندیشه‌ها	۱۹
د. آثار وی	۲۳
ه. کتاب التصوير الفنی فی القرآن	۲۵
۲- سید صادق موسوی	۲۶
أ. معرفی مؤلف	۲۶
ب. کتاب «تمام نهج البلاغه»	۲۶
۳- تصویر از نظر ناقدان ادبی	۲۸
أ. جاحظ	۲۹
ب. قدامه بن جعفر	۲۹
ج. رمانی	۲۹
د. ابوهلال عسکری	۳۰
ه. عبدالقاهر جرجانی	۳۰
۴- تصویرپردازی هنری و مفهوم آن (بر اساس نظریه سید قطب)	۳۱
جایگاه اصطلاحات کهن بلاغی در نظریه سید قطب	۳۳
۵- عناصر تصویرپردازی	۳۵
أ. تخیل حسی	۳۵
ب. تجسیم	۳۶

۳۷	 (۱) تجسیم تمثیلی و تشبیهی
۳۷	 (۲) تجسیم تصویری تحویلی
۳۸	 ج. تشخیص
۳۹	 د. حرکت های پی در پی و سریع
۳۹	 ه. هماهنگی هنری (تناسب)
۴۰	 (۱) هماهنگی عبارت با تصویر
۴۰	 (۲) هماهنگی واژه با تصویر
۴۰	 أ- هماهنگی سایه واژه با محتوا
۴۱	 ب- هماهنگی موسیقی واژه با محتوا
۴۱	 ت- هماهنگی سایه و موسیقی واژه با محتوا
۴۱	 (۳) تقابل
۴۲	 أ- تقابل میان دو تصویر در زمان حال
۴۳	 ب- تقابل میان دو تصویر یکی در زمان گذشته و دیگری در زمان حال
۴۳	 (۴) هماهنگی ریتم موسیقایی
۴۵	 (۵) هماهنگی کوتاهی و بلندی عبارت با محتوا و موضوع صحنه
۴۶	 (۶) باقی عناصر
۴۸	 فصل دوم: تصویرپردازی هنری در صحنه های مرگ
۵۰	 بخش اول) وصف انسان های در حال مرگ و مردگان
۵۰	 ۱- تصاویری دقیق از حال روحی و احساسات درونی انسان ها در بستر مرگ
۶۲	 ۲- صحنه هایی پر شتاب از مردن و در خاک قرار گرفتن
۷۱	 ۳- تصویر دیگری از انسان در حال احتضار
۷۷	 ۴- تصویری از انسان مغرور در حال احتضار و پس از مرگ در قبر
۸۴	 ۵- تصویری از انسان غافل قبل و پس از مرگ
۸۷	 ۶- صحنه ای از تقابل احوال انسان ها قبل از مرگ و پس از آن
۹۱	 ۷- تصویر صحنه هایی از آنچه درون قبر اتفاق می افتد
۹۴	 ۸- صحنه هایی از تنهایی انسان ها در قبر
۹۷	 ۹- صحنه ای از سخن گفتن زمین
۱۰۰	 ۱۰- مقایسه دو صحنه دارای تقابل (حالات انسانهای مومن و کافر بعد از مرگ)
۱۰۶	 ۱۱- اثری از گذشتان باقی نمانده
۱۱۵	 ۱۲- وصف صحنه هایی کامل از احوال مردگان در قبر و حالات انسان محتضر
۱۳۸	 نتایج بخش اول از فصل دوم
۱۴۳	 بخش دوم) وصف مرگ

- ۱-مرگ اینچنین است (تصاویری که توصیف گر مرگ است)..... ۱۴۳
- ۲-مرگ مهلت نمی دهد..... ۱۵۱
- ۳-اوصاف دیگری از مرگ..... ۱۵۲
- ۴-مرگ و قیامت به هم نزدیکاند..... ۱۵۵
- ۵-صحنه ای مکرر از مرگ تدریجی خویشان و نزدیکان..... ۱۶۰
- ۶-مرگ گمشده ای است که باز می گردد..... ۱۶۱
- ۷-تصویری از به هم پیوستگی تولد و حیات با مرگ..... ۱۶۵
- نتایج بخش دوم از فصل دوم..... ۱۶۷
- فصل سوم تصویرپردازی هنری در صحنه های قیامت..... ۱۷۰
- ۱-قیامت همچون زنی رو بر می گیرد..... ۱۷۱
- ۲-دنیا، مرگ و قیامت..... ۱۷۳
- ۳-قیامت: تصویری از تقابل بین دنیا و آخرت..... ۱۷۵
- ۴-تصویری از ارتباط قیامت با زندگان و تصاویری از قیامت..... ۱۷۸
- ۵-تصویری دیگر از قیامت..... ۱۸۵
- ۶-صحنه ای از حوادث قیامت..... ۱۸۷
- ۷-صحنه ای از حالات انسان ها در قیامت..... ۱۹۰
- ۸-حالات اهل محشر..... ۱۹۸
- ۹-صحنه ای از صراط و میزان..... ۲۰۰
- ۱۰-صحنه ای از تقابل حساب قیامت و جهنم..... ۲۰۱
- نتایج فصل سوم..... ۲۰۵
- فصل چهارم تصویرپردازی هنری در صحنه های بهشت..... ۲۰۷
- ۱-بهشتیان قبل از ورود به بهشت و صحنه هایی از نعمت های بهشتی..... ۲۰۸
- ۲-صحنه هایی از حالات اهل بهشت..... ۲۱۱
- ۳-صحنه ای از پاداش اهل طاعت..... ۲۱۴
- ۴-بهشتیان همسایگان خداوند: صحنه هایی از کرامت های معنوی بهشتیان..... ۲۱۶
- ۵-وصف صحنه هایی از درختان بهشتی و تاثیر تفکر در این امور..... ۲۱۸
- ۶-بهشت مشتاق است..... ۲۲۱
- ۷-بین دنیا و بهشت فاصله ای نیست..... ۲۲۲
- نتایج فصل چهارم..... ۲۲۴
- فصل پنجم تصویرپردازی هنری در صحنه های جهنم..... ۲۲۶
- ۱-تصویری از حالات اهل جهنم قبل از ورود به آن و در حال ورود..... ۲۲۷
- ۲-جهنم جهنمیان را صدا می زند..... ۲۳۲

۳-تصاویری از عذاب های جهنم.....	۲۳۳
۴-تصویری از حال فردی اشخاص در جهنم	۲۳۷
۵-وصف حال دشمنان اهل بیت در جهنم	۲۴۰
۶-تصویری مبهم و بدون وضوح از احوال جهنمیان.....	۲۴۵
۷-تصویری از مقایسه میان ناخوشی های دنیا با عذاب جهنم.....	۲۴۷
نتایج فصل پنجم	۲۵۱
نتایج پژوهش	۲۵۳
پیشنهاد های مطالعه	۲۵۷
ملخص البحث	۲۵۸
فهرست منابع و مآخذ.....	۲۸۲

مقدمه

این پژوهش را می‌توان با نقدی به جهت‌گیری پژوهش‌های آکادمیک در رشته زبان و ادبیات عربی در ایران آغاز کرد، بر این اساس دو پرسش شکل می‌گیرد: «اهمیت پژوهش‌هایی که به نقد آثار ادبی معاصر عربی می‌پردازد در چیست؟ و اساسا رسیدن به این غایت که به ادبیات معاصر عربی نقدهایی بر پایه مکاتب ادبی نوشته شود، چه شأنی دارد؟»، مقصود نویسنده از «آثار ادبی معاصر عربی» رمان، شعر، نمایشنامه و امثال آن می‌باشد.

این پرسش‌ها بدین دلیل مطرح می‌شود که مشاهده شده، بسیاری از پژوهش‌ها (پایان‌نامه‌ها، طرح‌ها، مقالات، سمینارها و...) در این رشته صرف چنین موضوعاتی می‌گردد. پاسخ به پرسش‌های فوق، دیدگاه پژوهشگر را در زمینه جهت‌گیری پژوهش‌های آکادمیک در رشته مذکور مشخص می‌سازد.

البته این پرسش زمانی به درستی مطرح شده است که به این نکته توجه شود که نقاد عرب زبان، نقدهایی بسیار دقیق‌تر و ارزشمندتر بر آثار معاصر خویش نوشته‌اند، چرا که با این زبان زیسته‌اند و با ادبیات آن انس گرفته‌اند و در کوران محافل ادبی و مجادلات مکاتب مختلف در پهنه کشورهای عرب زبان و نشریات ادبی آن

بوده‌اند. پس دانشجوی این رشته در ایران چه چیز قرار است بر این‌ها بیافزاید و با چه هدف و غایتی تصمیم به این کار دارد؟

به نظر نویسنده این سطور، لازم است رشته زبان و ادبیات عرب در ایران راه خویش را بیابد و به صورت هدفمند به پژوهش‌هایی بپردازد که در فضای آکادمیک ایران به کار آید: پژوهش‌هایی در زمینه زبان عربی که می‌تواند راهگشای مشکلات زبان فارسی باشد. پژوهش‌هایی مرتبط با ترجمه، چرا که همگی ادعان دارند که بازار ترجمه از زبان عربی، آشفستگی بسیاری دارد. پژوهش‌هایی در زمینه متون ادبی دینی همچون قرآن، نهج البلاغه، ادعیه و ...، همچنین پژوهش‌هایی در تصحیح متون، ادب مقارن، آموزش زبان عربی و امثال آن، همگی از آن دست پژوهش‌هایی است که می‌تواند مورد توجه دانشجویان این رشته قرار بگیرد.

پژوهشگر سعی بر این داشت تا به انتخاب موضوعی بپردازد که در این راستا قرار بگیرد و سرانجام با راهنمایی استاد گرانقدر دکتر زینه عرفت پور، موضوع (تصویرپردازی هنری در کتاب «تمام نهج البلاغه» بر اساس دیدگاه سید قطب، با تأکید بر صحنه‌های مرگ و جهان پس از آن) انتخاب شد.

در همنشینی متن انتخاب شده (یعنی کتاب تمام نهج البلاغه) با موضوع مذکور، تاکنون کاری مشابه صورت نگرفته است. البته در مورد نهج البلاغه سید رضی پژوهش‌های ادبی، بلاغی و نحوی بسیاری صورت گرفته است اما با دیدگاه سید قطب در محدوده موضوع فوق‌الذکر کاری صورت نگرفته است. خصوصاً اینکه برای خواننده آشکار شود که تصویرپردازی هنری نوعی نگاه زیبایی‌شناسانه و نه بلاغی (به معنای بلاغت قدیم) به متن است تا جایی که سید قطب خود به این تفاوت دیدگاه در کتاب «کتب و شخصیات» (صص ۱۵ و ۱۶) اشاره می‌کند.

اما در مورد کتاب «تمام نهج البلاغه» باید گفت، مولف آن سید صادق موسوی پس از سالها تلاش و بررسی منابع مختلف که افزون بر ۷۷۰ منبع می‌گردد، توانسته است آنرا گردآوری و تنظیم کند. مولف در این کتاب سعی کرده است موارد محذوف نهج البلاغه سید رضی را بدان افزوده و متون مجزا را به خطبه‌ها یا نامه‌هایی

یک پارچه - همان گونه که در زمان حیات حضرت علی علیه السلام بوده- تبدیل کند. اهمیت این کار طاق‌ت فرسا و ارزشمند تا جایی است که بزرگانی همچون علامه حسن زاده آملی، جرج جرداق پژوهشگر مسیحی، حسن الامین و... بر آن تقریظ نوشته‌اند.

سیر مراحل کار در این پژوهش: ابتدا بر اساس موضوع انتخابی صحنه‌های مرتبط از متن استخراج شد. سپس این صحنه‌های منتخب دسته‌بندی شده و برای هر یک عنوانی انتخاب گردید. پس از آن به شرح عناصر تصویرپردازی هنری هر یک از صحنه‌ها پرداخته شد و هر کجا که لازم بود معنی کلمات سخت و مبهم به پژوهش اضافه شد. در پایان، نتایج هر فصل استخراج و جمع بندی گردید.

سرانجام با مطالعات صورت گرفته و بر اساس نظر استادان راهنما و مشاور، پژوهش به یک مقدمه، پنج فصل تقسیم شد: **فصل اول:** کلیات مفاهیم و تعاریف، **فصل دوم:** تصویرپردازی هنری در صحنه‌های مرگ، **فصل سوم:** تصویرپردازی هنری در صحنه‌های قیامت، **فصل چهارم:** تصویرپردازی هنری در صحنه‌های بهشت، **فصل پنجم:** تصویرپردازی هنری در صحنه‌های جهنم. بخش پایانی پژوهش نیز به **نتایج پژوهش** اختصاص یافته است.

اما مشکلاتی که پژوهشگر در این پژوهش با آن مواجه شد عبارت است از: ۱- تعدد صحنه‌های مرتبط با موضوع در متن که در نتیجه پژوهشگر اجباراً به شرح گزیده‌ای از صحنه‌های منتخب پرداخت. (حجم پژوهش حاضر خود حاکی از گستردگی صحنه‌های مرتبط با موضوع این پژوهش می‌باشد) ۲- عدم تعریف دقیق عناصر تصویرپردازی و گستره آن توسط سید قطب و بحث برانگیز بودن مفاهیم ارائه شده توسط وی. ۳- تقسیم بندی موضوعی صحنه‌ها که موجب شده است، دسته‌ای از صحنه‌های به هم پیوسته از یکدیگر جدا شود و امکان بررسی ارتباط آنها با یکدیگر نباشد، کما اینکه پرداختن به شرح یکپارچه صحنه‌ها، ممکن است پراکندگی موضوعی و عدم امکان مقایسه میان صحنه‌هایی با موضوع یکسان را موجب گردد. ۴- برداشت متفاوت هر یک از مکاتب ادبی از مفهوم تصویر و هنر، که موجب مشکلاتی در تطبیق عناصر تصویرپردازی و شرح صحنه‌ها می‌گردد.

مهمترین منابعی که در نوشتن این پژوهش استفاده گردید، عبارت است از: تمام نهج البلاغة (سید صادق موسوی)، التصوير الفني في القرآن الكريم (سید قطب)، مشاهد القيامة (سید قطب)، نظرية التصوير الفني عند سيد قطب (صلاح الخالدي).

البته به نظر می‌رسد هنوز نقدی جدی بر نظریه سید قطب نگاشته نشده است و جای آن در پژوهش‌ها خالی است.

در پایان لازم است از زحمات استادان گرانقدر دکتر زینه عرفت پور و دکتر معصومه نعمتی قزوینی به عنوان استاد راهنما و مشاور در تمامی مراحل این پژوهش، تشکر نمایم.

تعریف مسأله یا بیان مشکل

انسان در پی کشف راه‌های تازه برای افزودن بر درکی که از جهان دارد تلاش می‌کند تا نگرش خود را نسبت به جهان تغییر دهد. پس از خواندن یک اثر ادبی با این سوال روبرو هستیم: آیا آنچه دریافته‌ایم تمام آن چیزی است که می‌توان از متن ادبی درک کرد؟ آیا می‌توان درکی بهتر یا متفاوت از متن پیدا کرد؟

ما می‌توانیم تجربه و احساس خود را از دریافتی که از متن ادبی داشته ایم به وسیله زبان با دیگران به اشتراک بگذاریم اما در این راه نیاز به یک چارچوب مشترک برای انتقال دریافت‌ها احساس می‌شود، پس اینجاست که تعریف‌ها و اصطلاح‌ها و معیارهای نقد را می‌نمایاند.

یکی از اموری که در مسیر درک بهتر از متن ادبی اهمیت می‌یابد یافتن نسبت‌هایی است که در یک متن ادبی وجود دارد و به تبع آن بارز کردن آنها برای خواننده. تصویرپردازی هنری یکی از روش‌هایی است که با آن می‌توان به نسبت‌های موجود در یک متن ادبی پی برد و زیبایی‌های آن را نشان داد.

تصویرپردازی هنری بر اساس نظر سید قطب، امری ورای استخراج صور خیال است. سید قطب تعریفی از تصویرپردازی هنری در کتاب خویش «التصویر الفنی فی القرآن» نمی‌آورد بلکه برای درک این مفهوم اجزای آنرا توضیح می‌دهد: «برای درک گستره تصویرپردازی هنری در قرآن باید مفهوم تصویر را به صورت وسیع در نظر آوریم، تصویری مشتمل بر رنگ، حرکت، خیالپردازی... در بسیاری از اوقات برای نشان دادن تصویری که چشم و گوش، حس و خیال، فکر و وجدان را پر می‌کند، وصف و گفتگو، موسیقی کلمات و عبارات و سیاق کلام با هم مشارکت دارند. تصویری زنده و پویا که از عالم زندگان انتزاع شده باشد نه از رنگ‌های مجرد و خطوط جامد» (قطب(الف)، ۲۰۰۲م، ص ۳۷).

وی در پاسخ به کسانی که مفهوم کلمه فن در عبارت التصوير الفنی را به مصنوع یا متکلف تفسیر کردند، می‌گوید: «باید اعتراف کنم هنگامی که عنوان (التصویر الفنی فی القرآن) را انتخاب کردم، ایدا به خاطر نگذشت که واژه فنی(هنری) در قیاس با قرآن معنایش: متکلف یا مصنوع و یا صرفاً متکی بر خیال باشد... [بلکه]

فن(هنر) در قرآن معنایش: نوآوری در ارائه [معانی]، و زیبایی در هارمونی و قدرت اداء می‌باشد». (قطب(ب)، ۲۰۰۲م، ص ۲۶۶)

او در مورد جایگاه تصویر در قرآن کریم اینچنین می‌گوید: «در اسلوب بیانی قرآن، تصویرپردازی ابزاری است که [بر همه ابزارهای دیگر] ترجیح دارد» (سید قطب(ب)، ۲۰۰۲م، ص ۷)

سید قطب در مورد مؤلفه های تصویرپردازی هنری مد نظر خود چنین می‌گوید: «در اغلب تصویرها [در قرآن] حرکت نهفته یا آشکار وجود دارد حرکتی که نبض زندگی با آن تندتر می‌شود و حرارت زندگی به وسیله آن بیشتر می‌شود... این حرکتی است که ما آنرا تخیل حسی می‌نامیم. این حرکتی است که تصویرسازی در آن و بر اساس آن شکل می‌گیرد تا زندگی را در صور گوناگون، با وجود نشان‌ها و رنگ های گوناگون، بپراکند... یکی از انواع تخیل که می‌توان آن را تشخیص نامید در دادن حیات به مواد جامد پدیده های طبیعی و حالات درونی نمایان می‌شود... پدیده دیگری هم وجود دارد که در تصویرسازی قرآن واضح است و آن تجسیم است، تجسیم معنویات انتزاعی و عموماً نشان دادن آنها به صورت اجسام و محسوسات». (ویسی، ۱۳۸۹ش، صص ۱۱۲-۱۱۳).

وی در فصل مهمی از کتاب مذکور به موضوع تناسق (هماهنگی هنری) به عنوان یکی از ویژگی‌های تصویر می‌پردازد، که شامل ۱- تناسب الفاظ و عبارات با محتوا از حیث معنا و کوتاهی و بلندی عبارات، ۲- تصویر حاصل از کلمه و تناسب آن با تصویر کلی، ۳- موسیقی حاصل از عبارات و تناسب آن با فضای کلام، و ۴- تقابل میان صحنه ها می‌باشد.

پس در یک جمع بندی می‌توان مؤلفه‌های اصلی تصویرپردازی هنری از دیدگاه سید قطب را، تخیل حسی و تجسیم و تشخیص، تناسق (هماهنگی هنری)، تقابل، حرکت، رنگ و موسیقی، دانست.

پیش فرض اصلی این پژوهش این است که به سبب ارتباط تنگاتنگی که میان کلام امیر المؤمنین و قرآن کریم وجود دارد، چنین مؤلفه‌هایی در کتاب تمام نهج البلاغه نیز وجود دارد.

اشاره به نام سید قطب در عنوان این رساله به معنای کنار گذاردن آرای دیگر پژوهشگران همچون عبد السلام راغب^۱، محمد قطب عبدالعال^۲، احمد یاسوف^۳، حسین جمعه^۴، کمال ابودیبه^۵ و... نیست، بلکه تأکیدی است بر اهمیت کار او و تأثیری که بر جای نهاده است. بر این اساس به تحلیل صحنه‌های مرگ، قیامت، بهشت و جهنم در کتاب «تمام نهج البلاغه» پرداخته می‌شود.

۱. عبدالسلام الراغب: ادیب و نویسنده معاصر سوری، وی پس از طی تحصیلات آکادمیک در دانشگاه‌های دمشق، أم درمان و حلب توانست دکترای اول خود را در سال ۱۹۹۵م در «ادبیات و نقد» و نیز دکترای دوم خود را در سال ۲۰۰۶م در «ادبیات عباسی» کسب نماید. وی همچنین یکی از اعضای «اتحاد الكتاب العرب» دمشق است. أحمد الراغب در سال ۲۰۰۳م، جایزه پژوهش‌های قرآنی دمشق را برای نگارش کتاب «وظيفة الصورة الفنية في القرآن الكريم» از وزارت اوقاف سوریه دریافت کرد. این کتاب در ایران توسط سید حسین سیدی ترجمه شده و انتشارات سخن آن را با عنوان «کارکرد تصویر هنری در قرآن کریم» چاپ نموده است. (برای اطلاعات بیشتر ر. ک. المكتبة الشاملة):

(<http://shamela.ws/index.php/author/۲۴۵۴>)

۲. محمد قطب عبد العال: از آثار وی می‌توان به «جماليات التصوير في القرآن الكريم»، «صورة المرأة في قصص القرآن» و «الذات و الموضوع» اشاره کرد.

۳. احمد زکریا یاسوف: نویسنده معاصر سوری. وی استاد دانشکده ادبیات دانشگاه حلب می‌باشد. از آثارش می‌توان به «جماليات المفردة القرآنية»، «جماليات المفردة القرآنية في كتب الإعجاز والتفسير»، «الصورة الفنية في الحديث النبوي الشريف» و «دراسات فنية في القرآن الكريم» را نام برد. کتاب اول در ایران با عنوان «زیباشناسی واژگان قرآن» به وسیله انتشارات سخن با ترجمه سید حسین سیدی به چاپ رسیده است. (برای اطلاعات بیشتر ر. ک. المكتبة الشاملة):

(<http://shamela.ws/index.php/author/۲۴۳۳>)

۴. حسین جمعه: متولد یبرود (۱۹۴۶م-دمشق)، پژوهشگر و رئیس اتحادیه نویسندگان عرب در سوریه است. از آثار او در زمینه زیبایی شناسی کتاب «التقابل الجمالي في النص القرآني» و کتاب «في جمالية الكلمة» می‌باشد. که کتاب اول به فارسی ترجمه شده است.

۵. کمال ابودیبه: ادیب، نویسنده و ناقد برجسته معاصر سوری که از پیروان مکتب ساختارگرا به شمار می‌رود. پژوهشگران معاصر، ابودیبه را از پیشگامان نوآوری در نقد، و از جمله کسانی به شمار آورده اند که در انتقال تفکر و نقد جدید به فرهنگ عربی، پیشگام بوده است. کتاب‌های «جدلية الخفا والتجلي»، «نظرية الصورة عند عبد القاهر الجرجاني»، «في بنية الايقاعية للشعر العربي»، «الأدب العجائبي و العالم الغرائبي» از آثار وی می‌باشد. (ر. ک. سیفی، ۱۳۹۱ش، صص ۹۵-۹۶)

اهمیت و ضرورت انجام این پژوهش

لزوم توجه به تلاش‌های اندیشمندان و ادیبان اسلامی - همچون سید قطب - در زمینه ایجاد روش‌هایی برگرفته از فرهنگ مشرق زمین در نقد ادبی با تکیه بر ریشه‌های اصیل تمدن اسلامی و نگاه انسان شرقی در عین توجه به مکاتب نقد ادبی در غرب از سویی، و ارزش ادبی کتاب «تمام نهج البلاغه» که مجموعه وسیعی از سخنان مولای متقیان امیر مومنان علی بن ابی طالب علیه السلام از سوی دیگر، سبب انتخاب این موضوع شد. این کتاب به عنوان یک متن ادبی، این ظرفیت را دارد که با روش‌های مختلف تحلیل ادبی مورد بررسی و تحلیل قرار گیرد. با توجه به اینکه تاکنون بر اساس نظریه سید قطب هیچ کار تحلیلی در مورد این کتاب صورت نگرفته، این رساله در پی آن است که زیبایی‌های ادبی این کتاب را بر اساس روش تصویرپردازی هنری سید قطب در موضوعات مرگ، و جهان پس از مرگ (قیامت، بهشت و جهنم) برای خواننده آشکار سازد.

اهداف پژوهش

- ۱- تحقیق و پژوهش در کتاب «تمام نهج البلاغه» به عنوان کاری ارزشمند در زمینه جمع‌آوری و یکپارچه‌سازی و توثیق سخنان مولای متقیان علی بن ابی طالب علیه السلام.
- ۲- تلاش برای تبیین و پیاده‌سازی روش سید قطب که با نگاهی نو به مفهوم تصویر هنری سعی در نشان دادن زیبایی‌های والاترین متون ادبی به زبان عربی یعنی قرآن داشته است.
- ۳- بررسی و تحلیل صحنه‌های مرگ، قیامت، بهشت و جهنم در کتاب «تمام نهج البلاغه»، بر اساس عناصر و مؤلفه‌های نظریه سید قطب.

قلمرو پژوهش

الف) قلمرو مکانی: حوزه زبان و ادبیات عربی و اسلامی

ب) قلمرو زمانی: قرن اول هجری قمری

ج) قلمرو موضوعی: نقد ادبی و بلاغت جدید

سؤال‌های پژوهش

۱- حرکت و رنگ در صحنه‌های برگزیده به چه صورت است؟

۲- تخیل حسی، تجسیم و تشخیص در صحنه‌های برگزیده در مقایسه با بیان غیر خیالی چه نقشی ایفا می‌کند؟

۳- کدام وجه از تناسب و هماهنگی هنری در صحنه‌های منتخب بیشتر نمود دارد؟

۴- موسیقی کلام و سجع در صحنه‌های مورد بررسی دارای چه ضرب آهنگی است؟

روش انجام پژوهش و دلیل انتخاب این روش

روش توصیفی-تحلیلی شامل جستجو در منابع کتابخانه‌ای و اینترنتی، جمع‌آوری منابع، مطالعه و فیش‌برداری از منابع موجود، تحلیل داده‌ها و در نهایت جمع‌بندی و نتیجه‌گیری.

بخش تحلیل داده‌ها خود شامل مراحل زیر می‌باشد:

۱- تشریح کلیات کار شامل: بیان پیشینه، اهمیت کار، سوال‌های پژوهش، حجم مطالب مربوط با موضوع انتخابی، مفهوم تصویرپردازی هنری، شرح مشخصه‌های روش سید قطب و...

۲- استخراج بخش‌های مرتبط با موضوع مرگ، قیامت، بهشت و جهنم از کتاب «تمام نهج البلاغه» و دسته‌بندی تصاویر از نظر موضوعی.

۳- شرح کلمات و عبارات مشکل.

۴- تحلیل ادبی تصاویر بر اساس روش سید قطب و عناصر مطرح شده در نظریه وی شامل: تخیل حسی، تشخیص، تجسیم، رنگ، حرکت، تقابل و هماهنگی هنری و...

فرضیه‌های پژوهش

- ۱- حرکت و رنگ در صحنه‌های برگزیده موجب ایجاد تصاویری زنده و پویا می‌گردد.
- ۲- در حالی که بیان خالی از صور خیال به انتقال معنی و حقیقت مرگ، قیامت، بهشت و جهنم می‌پردازد. تخیل حسی، تجسیم و تشخیص در صحنه‌های منتخب موجب تاثیر گذاری و تثبیت معانی در ذهن مخاطب می‌شود.
- ۳- در عین وجود تناسب بین الفاظ و عبارات و تناسب بین موسیقی کلام و فضای کلام، بیشترین نمود هماهنگی هنری در تقابل میان صحنه‌های مرگ مومنان و کافران و نتایج عمل آنها در قیامت، بهشت و جهنم، دیده می‌شود.
- ۴- موسیقی کلام و سجع، مطابق فضای صحنه‌های مورد نظر است و تکرارهای آهنگین به ایجاد طنین در عبارات و تاثیرگذاری بر مخاطب یاری می‌رساند.

پیشینه پژوهش

لازم به ذکر است که تاکنون هیچ پژوهشی در مورد کتاب «تمام نهج البلاغه» بر اساس روش سید قطب صورت نگرفته است، اما به دلیل اینکه این کتاب، متن نهج البلاغه سید رضی را نیز شامل می‌شود به ذکر پیشینه تحقیق در زمینه خود نهج البلاغه می‌پردازیم.

پایان نامه ها

- ۱- جلوه‌هایی از هنر تصویر آفرینی در نهج البلاغه، مریم حاجی قاضی استرآبادی، استاد راهنما:

سید محمد مهدی جعفری، دانشکده علوم حدیث، ۱۳۸۸ (پایان نامه ارشد)

آنچه در این پایان نامه آمده است: فصل اول: بیان مفهوم تصویر از دیدگاه ادبا و دانشمندان، فصل دوم: بررسی تصویر آفرینی در قرآن کریم و روایات نبوی، فصل سوم: با عنوان (روش های تصویرآفرینی در نهج البلاغه) دارای بخش های مختلفی می باشد که قسمت مختصری از آن به وصف مرگ و رستاخیز (صص ۷۷ - ۸۲) اختصاص یافته است. نویسندگان در مورد فصل چهارم چنین می گوید: «نهایتا در فصل چهارم که آخرین فصل پژوهش حاضر است و اصلی ترین بخش نیز می باشد، ضمن استخراج تصاویر موجود در نهج البلاغه [تأحد امکان] به دسته بندی این تصاویر می پردازیم» (مقدمه پایان نامه ص ۵)، که مشتمل بر تصویر ۱- حیوانات ۲- طبیعت ۳- ابزار و وسایل زندگی ۴- مکان ها ۵- درد و درمان و دارو ۶- مشاغل ۷- راه و راهنما ۸- اقتصاد ۹- ابزار و وسایل جنگ ۱۰- نوشیدنی و خوردنی ۱۱- پوشیدنی ها ۱۲- تصویر انسان می باشد.

همانطور که مشاهده می شود در این فصل به موضوع مرگ، قیامت، بهشت و جهنم اشاره ای نشده است. و نیز عناصری که در تحلیل صحنه ها مد نظر پژوهش حاضر می باشد در رساله مذکور مورد بررسی قرار نگرفته است.

۲- کارکرد تصویرهنری در نهج البلاغه - برمبنای ۱۱۴ خطبه امام علی (ع) -، فرشته قدیمی، استاد

راهنما: سید محمد باقر حسینی، دانشگاه فردوسی مشهد، ۱۳۹۰ (پایان نامه ارشد)

این رساله در سه بخش تنظیم شده است، بخش اول: به بررسی طبیعت تصویر و مسائل مربوط به آن اختصاص دارد. در بخش دوم: روش های تصویر آفرینی در نهج البلاغه مورد بررسی قرار گرفته است. بخش سوم: نیز خطبه های صد و چهارده گانه نخست نهج البلاغه را از نظر اقسام تصویر و مؤلفه های آن مورد بررسی و کنکاش قرار داده است.

نویسندگان تنها به استخراج تصاویر برگزیده، در ۱۱۴ خطبه از ۲۴۱ خطبه نهج البلاغه پرداخته است که حتی با فرض وجود نمونه هایی مرتبط با موضوع مرگ، قیامت، بهشت و جهنم، حجم زیادی از خطبه ها بررسی نشده است.

۳- بررسی کارکرد تصویر هنری در نهج البلاغه از دیدگاه نقد ادبی معاصر، حسین چراغی‌وش،

استاد راهنما: غلامعباس رضایی، دانشگاه تهران، ۱۳۸۸ (پایان نامه دکتری)

در این رساله از روش لوسین گولدمن در ساختارگرایی تکوینی برای بیان تصاویر نهج البلاغه استفاده شده و هدف پژوهش کشف ارتباط بین ساختارهای ادبی نهج البلاغه و ساختار ایدئولوژی و جهان‌بینی خاص حضرت علی علیه السلام عنوان شده است. برای این امر نویسنده در ابتدا به توضیح فرمالیسم و ساختگرایی پرداخته است. وی در توضیح این که چرا در عنوان رساله اصطلاح تصویر هنری وارد شده اما در رساله از ساختار صحبت شده به دیدگاه برخی از محققین همچون د. صلاح فضل در کتاب «بلاغه الخطاب و علم النص» اشاره کرده است که ساختار کلی متن را تصویر کلی متن می‌نامد.

باید افزود دیدگاهی که نویسنده در رساله خود برای تحلیل استفاده کرده در پایان نامه حاضر، مد نظر نمی‌باشد.

کتاب‌ها

۱- جلوه‌هایی از هنر تصویر آفرینی در نهج البلاغه، حمید محمد قاسمی، شرکت انتشارت علمی و

فرهنگی، چاپ دوم، تهران ۱۳۹۰ ش.

در این کتاب نویسنده با تاثیر پذیری از مبانی و دیدگاه‌های سید قطب با انتخاب نمونه‌هایی از تصویرپردازی در نهج البلاغه، آنها را به صورت موضوعی دسته‌بندی کرده و برای هر یک شرح مختصری آورده است.

فصل اول کتاب حاوی مباحث مقدماتی (تعریف تصویر، اقسام تصویر آفرینی در نهج البلاغه و...) می‌باشد، فصل دوم، روش‌های تصویر آفرینی در نهج البلاغه را توضیح می‌دهد، فصل سوم و آخر کتاب، با عنوان «جلوه‌ها و نمونه‌های چند از هنر تصویر آفرینی در نهج البلاغه»، بیشترین حجم کتاب را به خود اختصاص داده است. در این فصل نویسنده به استخراج و بررسی نمونه‌هایی از تصویرپردازی در نهج البلاغه با موضوعات مختلف پرداخته است.

اما آنچه تا حدودی با پژوهش حاضر ارتباط می‌یابد یکی از فصول کتاب با عنوان «تصویرهایی شگفت از معاد و جهان آخرت» (صص ۹۷ - ۱۱۱ برابر با ۱۴ صفحه) است که شامل این موارد می‌باشد: ۱- سیمای مرگ در تصاویر نهج البلاغه، ۲- ترسیم حالات احتضار و جان دادن انسان ها، ۳- ترسیم حالات اهل قبور، ۴- تصاویری زنده از صحنه هولناک محشر، ۵- تصویری زیبا از بهشت دلربا، ۶- تصاویری از دوزخ و چهره مهیب آن.

با نگاهی به این بخش از کتاب مشخص می‌شود که نویسنده کتاب سعی نداشته تصاویر مرتبط به طور مبسوط بر اساس دیدگاه سید قطب شرح دهد بلکه تنها تعدادی از تصاویر را استخراج و به طور کلی به برخی زیبایی‌های آن پرداخته است.

۲- التصوير الفنی فی خطب الإمام علی علیه السلام، عباس علی حسین الفحام، موسسه دارالصادق

الثقافیه، الطبعة الأولى، العراق ۲۰۱۲م/۱۴۳۳ق.

نویسنده کتاب در این اثر پس از بیان مقدمه ای در مورد خطابه در دوره جاهلی و تطور آن در صدر اسلام و پیدایش ادبیات امام علی علیه السلام، در فصل اول به وسایل تشکیل تصویر هنری پرداخته است و آن را در دو بخش تصویر در کلمه (تصویر در اسم، در فعل و در حرف) و تصویر در ترکیب (تشبیه و استعاره و کنایه) بررسی کرده است، وی در فصل دوم به منابع تصویرپردازی هنری در خطبه های امام علی پرداخته و آن را در ۵ بخش: ۱-قرآن کریم، ۲-احادیث نبوی، ۳-شعر عربی، ۴-مثل های عربی و ۵-تصاویر ابتکاری، تقسیم کرده است، همچنین در فصل سوم با تاکید بر اثر صناعات لفظی در ایجاد آهنگ در تصویرپردازی، آنرا در ۴ بخش: تکرار، موازنه، سجع و وزن شعری مورد توجه قرار داده است. وی در هر بخش از کتاب نمونه‌هایی از متن نهج البلاغه را تنها به عنوان شاهد مثال بر بحث مطرح شده آورده است

در نتیجه نویسنده به صورت موضوعی به بررسی تصویرپردازی هنری در نهج البلاغه نپرداخته است.

مقالات